

Hospital i skudlinjen

- Sct. Hans Hospital flytter til Roskilde

Af Anne Dorthe Suderbo

I dag ligger Sct. Hans Hospital i skønne skovrige omgivelser ved Roskilde fjord, men i begyndelsen af 1800-tallet var situationen en helt anden. Belejringen af København og bombningen af hovedstaden i 1807 fik omfattende konsekvenser for det psykiatriske hospitals fremtid.

Sct. Hans Hospital i 1700-tallet

Siden 1768 havde Københavns hospital for sindssyge, Sct. Hans Hospital, haft til huse i Københavns Slots gamle ladegård, som lå omtrent der, hvor Radiohuset på Rosenørns Allé ligger i dag. Københavns Fattigvæsen, hvorunder institutionen sorterede, havde samme år købt Ladegården af Landmilitæretaten, som siden 1733 havde benyttet bygningerne til Krigshospital.¹ Fattigvæsenet håbede med erhvervelsen at forbedre indlæggelsesforholdene for en stor gruppe mennesker. Det drejede sig om to kategorier. Den ene bestod af "Afsindige og Tossed", den anden af "Almisselemmer med ulægelige og gyselige Sygdomme, saasom Kræft, Vanførhed og deslige".² I 1772 blev klientellet udvidet med en tredje kategori af patienter, nemlig de venerisk syge.³ Trods de bedste intensioner, så var forholdene på Ladegården absolut ikke optimale. De syge levede under kummerlige forhold, hvor der hverken var tale om psykiatrisk behandling eller kvalificeret pasning. I dag ville vi betegne stedet som en opbevaringsplads for mennesker med problemer, man ikke umiddelbart kunne løse.

Kritik af forholdene

Også i samtiden lød kritiske røster, anført af skribenten N. D. Riegels. I 1788 skildrede han i skarpe vendinger de syges uacceptable forhold.⁴ Riegels fandt, at patienterne næsten var husvilde, fordi bygningerne ikke skærmede ordentligt for vind og vejr. Væggene skulle efter sigende være så skrøbelige, at patienterne kunne bryde ud direkte gennem dem. Et stort antal personer levede under disse forhold. De venerisk syge talte 180 personer, medens de to øvrige kategorier tilsammen udgjorde 324 personer.⁵

Riegels skildringer bevirkede, at der strømmede donationer ind til hospitalet. Ingen dog så store som Claudi Rossets (1687-1767) donation ca. 20 år tidligere. Claudi Rosset var katolik og indvandret fra Frankrig. Han havde efter datidens forhold tjent en betydelig formue ved sit virke som silke- og klædekræmmer i København, og denne formue, i alt 41.396 rd., testamenterede han til Sct. Hans Hospital, som på dette tidspunkt blev kaldt Pesthuset, og som lå ved Kalvebod Strand. I Fundatsen

fra 1766 gav han yderst detaljerede retningslinjer for anvendelsen af donationen. I eftertiden blev han kendt som hospitalets velynder, og ved en kongelig konfirmation af gavebrevet blev det bestemt, at institutionens nye navn herefter skulle lyde "St. Hans Hospital og Claudi Rossets Stiftelse"⁶ Navnet vandt dog aldrig rigtig indpas i folkemunde.

Riegels engagement var medvirkende til, at der blev skabt basis for forbedringer. I 1794 blev der ved kongelig resolution nedsat en kommission til at undersøge hvorledes "de ved St. Hans Hospital til Bygning legerede og sammenskudte Kapitaler med paaløbende Renter paa bedste Maade kunde anvendes til Stiftelsens sande Tarv og Nytte, og hvad der kunde tjene til en forbedret Indretning for de Afsindige og Vanvittige, hvorved deres Kaar kunde lettes og deres Helbredelse efter Mulighed befordres."⁷ Der skulle gå otte år, før kommissionen afgav en betænkning, som 18. juni 1802 blev kongeligt approberet. I tiden herskede en generel positiv stemning for at skabe bedre forhold for det enkelte menneske, herunder de syges kår.

Forkastede planer om et nyt hospital

Efter reformationen havde verdslige myndigheder i det protestantiske Europa overtaget omsorgen for de fattige og syge, og i denne periodes anstalter fandt man, som i Danmark, en blanding af kronisk syge, smitsomt syge og mentalt syge. I det attende århundrede og begyndelsen af det nitteende søgte foregangsmænd imidlertid at få udskilt de "gale" fra alle dem, der led af andre former for sygdom, for derved at give de enkelte grupper større chance for helbredelse. Derfor blev planlægning af særlige sindssygehospitaler en naturlig konsekvens af disse bestræbelser. Allerede inden kommissionen begyndte sit arbejde, havde disse tanker vundet indpas i København. I 1792 havde Andreas Kirkerup på opfordring af Sct. Hans Hospitals inspektør Johannes Bernhard Matzen udarbejdet en plan til et nyt hospital. Planen baseredes sig dog på en traditionel sammenblanding af patienterne, som bestod af sindssyge, venerisk syge og uhelbredeligt syge. Forslaget blev forkastet primært af økonomiske grunde, men et nyt forslag var allerede på trapperne i 1798. Dette projekt var udarbejdet af C. F. Harsdorff. Hans plan var nyskabende; den gik ud på at opføre bygninger til hver kategori af syge, ydermere var der i bygningen for de rolige sindssyge en separat fløj for de bemidlede patienter, medens de "rasende" med deres støj og uro var tænkt placeret så langt væk som muligt fra de andre patienter. Dette projekt blev dog ligeledes forkastet.⁸

Umiddelbart efter århundredeskiftet besluttede kommissionen, at der på Nørre Fælled, ikke langt fra det eksisterende Sct. Hans Hospital, skulle opføres et hospital udelukkende for psykisk syge. Kommissionen var yderst grundig i sin forberedelse. Medlemmerne indhentede oplysninger om sindssygehospitaler rundt om i Europa, bl.a. fra London, Lübeck, Berlin, Wien og Toledo. Den næste byggeplan, som Philip Lange udarbejdede i 1802, viste da også stor lighed med Joseph II's Narrenturm i Wien. Men da denne institution allerede var berygtet, blev Langes projekt også forkastet.

Kommissionens valg for det nye hospital faldt på et visionært projekt fra 1804-05, som ville anbringe København på sindssygehospitalernes landkort. Projektets ophavsmand var lægen, arkitekten, justitsråd og borgmester Jens Bang (1737-1808). Grundtanken for hospitalsplanen var, at man i videst muligt udstrækning skulle adskille patienterne fra hinanden. Planen indeholdt separate rum til hver patient, rum til terapeutisk udstyr og haver til motion og adspredelse. På københavnerkort fra tiden ses det nye hospital indtegnet på Nørre Fælled, men projektet blev aldrig realiseret.⁹ I dette tilfælde skyldtes det hverken manglende økonomiske resurser, skortende velvilje eller manglende tilslutning til projektet. Dramatiske begivenheder på nationalt plan kom på tværs.

1807 og Sct. Hans Hospital

Krigen mod England var begyndt, og i midten af august 1807 gik englænderne i land på Sjælland, først ved Vedbæk og senere ved Charlottenlund, og inden månedens udgang var hovedstaden belejret. Englænderne lå nu i en ring om byen fra Svanemøllen i nord til Kalvebod Strand i syd, og deres tilstedeværelse prægede i høj grad Københavns omegn. Tæt ved Sct. Hans Hospital lå både engelske infanteristyrker og et belejringsbatteri.¹⁰ Denne placering fik alvorlige konsekvenser for hospitalet. Ved forsvaret af København forsøgte man fra voldene at beskyde fjenden, hvilket resulterede i bombningen af hospitalsbygningerne. Som det beskrives i skriftet *Beretning om St. Hans Hospitals og Claudi Rossets Stiftelses Forflytning til Bidstrupgaard* fra 1808, har oplevelsen af bombardementet været ganske forfærdelig.¹¹

”St. Hans Hospital og Claudi Rossets Stiftelse, som dermed er forbunden, havde i sidsafvigte Sommer en haard Skjebne, hvortil Stedet, det ligger paa, gav den nærmeste Anledning. Fienden søgte Skjul bag dets Mure, for derfra at udføre endeel af hans Brandkrig imod Staden. Skjulet var dem gunstigt. Voldens Kanoner maatte derfor rettes imod Hospitalet, for at forurolige eller fordrive ham, endog medens dets usle Syge, dets ulykkelige Afsindige, dets andre unkværdige Almisse-lemmer der endnu opholdt sig. Kuglerner gennemstrefede deres Vaaninger og satte dem i vedholdende Forbauselse, fordi de ideligen truedes med Qvæstning og Død.”¹² Så medens en stor del af København blev lagt i ruiner af englændernes terrorbombardement, var det dansk skyts, som fløj patienterne om ørerne.



"Bombardementets rædsfuldste nat", koloreret kobberstik af Niels Truslew (1762-1827). Det Kongelige Bibliotek. Kobberstikket gengiver med al tydelighed det frygtelige skue, som viste sig på himmelen natten mellem den 4. og 5. september 1807. Bomberne regnede ned over København og satte ild til Vor Frue Kirkes spir. Scenariet er set fra Sct. Hans Hospitals have, som lå omtrent der, hvor Radiohuset på Rosenørns Allé ligger i dag.

Flytningen af de syge

Situationen syntes ganske uholdbar. "Alt blev forsøgt for at formaae de fiendtlige Høistcommanderende til en Foreening om Vaabenstille paa denne Punct i saa lang Tid som udfordredes for at flytte de Ulykkelige andensteds hen; men alle Begjeringer derom vare forgieves, indtil Fienden selv fandt, at de vare ham i Veien. Nu besluttedes deres Flytning; men Beslutningen udførtes paa en Maade, som characteriserer Beleirerne. Pludseligen gaves Befaling til Flytningen. I 4 Timer skulde mere end 400 Personer, alle gamle eller syge, de fleste sengeliggende eller afsindige, være borte. Under Paa-skud, at alt maatte være færdigt naar Vognene kom, blev befaleet, at alle

Sengeklæder og andre Inventarier skulde samles i Gaarden for i Hast at paalæsses, men ikke engang kom saa mange Vogne tilstæde som kunde modtage Personerne. Endeel maatte udvandre til Fods. Sengeklæder, Linned og andet Inventarium, ssom fr et Hospital ere uadskillelige, og hvorpaa især i de senere Aaringer var anvendt betydelig Bekostning, maatte lades i Stikken, og bleve siden deels bortranede, deels anvendte til Skandser, eller til Strøelse under Heste.”¹³

Der har hersket kaos ved Ladegården, da flytningen skulle i stand. Patienterne og lemmerne blev flyttet til Frederiksberg Kirke, på nær nogle få syge, som blev henvist til staldene ved Frederiksberg Slot. Situationen har været ganske ustabil. De syge, sammen med deres opsyn, var indespærret i kirken i 40 timer, hvor de havde "... intet eller kun lidet til Vederqvægelse, men vare færdige at vansmægte i den bedærvede Luft, som maatte blive en Følge af Indespærringen.”¹⁴ Efter opholdet i Frederiksberg Kirke blev alle flyttet langt væk fra krigens rædsler. Turen gik til Frederiksborg, atter engang ved hjælp af for få vogne, så mange måtte gøre turen til fods. Det viste sig, at man på Frederiksborg ikke var forberedt på at modtage de mange syge mennesker, så flere blev sendt videre til Frederiksværk, medens andre blev indlogeret i den gamle badstuebygning ved Frederiksborg Slot; de fleste blev dog installeret i stalden ved Slottet. Disse indkvarteringssteder blev anvendt til begyndelsen af november, hvor Ladegårdens beboere kunne vende hjem. I al hast blev bygningerne nødtørftigt sat i stand, og der blev købt nyt inventar, så de syge kunne modtages.

Sct. Hans Hospital smides på porten

Havde forholdene inden krigen mod englænderne været ringe, var det intet imod de forhold som man vendte tilbage til. Det storstilede projekt for et nyt sindssygehospital, som inden krigen lå klar på tegnebrættet, kunne det kun gå for langsomt med at påbegynde. Men til stor fortrydelse satte krigsbegivenhederne en stopper for dette. Efter krigen besluttede militæret nemlig at udvide demarkationslinjen omkring København, så en gentagelse af den katastrofale belejring var udelukket. I april 1808 modtog hospitalets direktion en kongelig befaling til hurtigst mulig at flytte de indlagte, da hospitalsgrunden var nødvendig for en udvidelse af Københavns befæstning.¹⁵ Beliggenheden virkede nok heller ikke så attraktiv som tidligere.

Fattigvæsenet stod nu i en situation, hvor de eksisterende forhold var uholdbare, og de forventede forbedringer i form af et helt nyt hospital bygget til formålet var kuldsejlet. Noget nyt måtte ske. Det var nødvendigt at finde et område udenfor København, og med en grund i naturskønne omgivelser kunne man tilgodese den i tiden gældende opfattelse, at sindslidende havde godt af ro og fred i smukke omgivelser. Fattigvæsenet havde kendskab til en lokalitet udenfor Roskilde, som på optimal vis matchede et sådan behov. Tæt ved Roskilde fjord lå Bistrup Gård, også kendt under betegnelsen Bistrup Gods, som Frederik III i 1661 sammen med hele Roskilde len havde skænket staden København som tak for de tjenester, byens borgere havde ydet dels under belejringen i 1658-60 og dels under enevældens indførelse i 1660. Men da København efter storbranden i 1795 fattedes penge, blev Bistrup Gård i 1801 solgt ved offentlig auktion. Salget indbragte København 35.350 rd. og en årlig kanon (ydelse) af 1.048 rd.¹⁶ Men da ejendommen efter Fattigvæsenets overbevisning var ideel med hensyn til beliggenhed, bygninger og tilliggender for anlæggelsen af et nyt hospital, ønskede man at generhverve den til formålet. Med kongelig approbation blev ejendommen den 19. maj 1808 købt tilbage til Københavns kommune af Fattigvæsenet. Nu var prisen 99.800 rd. foruden den årlige ydelse!¹⁷

Fattigvæsenets direktion havde store planer. På de nyerhvervede 650 tdr. land ønskede man at opføre en helt ny sindssygeanstalt, som foruden københavnere også skulle have plads til at optage

sindssyge fra hele Sjælland. En stor koloni for fattige og en plejestiftelse for børn indgik også i planerne. De mange hænder, som derved blev samlet, skulle så arbejde med dyrkning af jorderne, hør dyrkning og tilvirkning af linned. Udførelsen af disse planer måtte dog vente. I første omgang gik man i gang med at skaffe plads til de syge, som skulle genhuses. Af de 521 personer, der var tale om, blev der til de 174 venerisk syge fundet plads i Fattigvæsenets bygning Almindelig Hospital i Amaliegade. Den resterende gruppe, bestående af 74 sindslidende og 274 syge fattiglemmer, skulle til Bistrup Gård ved Roskilde.¹⁸

Sct. Hans Hospital på Bistrup Gård

Der skulle gå otte år, inden dørene officielt blev slået op til det nye Sct. Hans Hospital udenfor København. Dels tog det tid at organisere den nye helbredelsesanstalt, dels var den påtænkte udvidelse af Københavns befæstning gået i stå, så Ladegården modtog stadig sindssyge. Men i året 1816 blev den første overlæge Johan Henrik Seidelin ansat på hospitalet, og en ny æra begyndte.



"St. Hans Hospital paa Bidstrup Gaard" Tegnet den 10. August 1827 af Ole Jørgen Rawert (1786-1851). Det Kongelige Bibliotek. Dette er den ældste gengivelse af hospitalet efter udflytningen til Bistrup Gård, som forfatteren har kendskab til. På tegningen ses tydeligt de små højsiddende vinduer i cellefløjene for de sindslidende

I de nye omgivelser søgte man at opdele den inhomogene patientgruppe. I Bistrup Gårds hovedbygning indrettede man rum til de sindssyge. Og i sidefløje, som blev opført i perioden 1810-20 delvis af byggematerialer, som kom fra en begyndende nedrivning af den gamle Ladegård i København, blev der indrettet celler til urolige og farlige sindssyge; en fløj forbeholdt mænd og en anden

fløj forbeholdt kvinder. Bistrup Gårds ladegårdsbygninger kom efter mindre ombygninger til at huse det gamle hospitals fattiglemmer, hovedsagelig vanføre, blinde, fjollede og epileptiske.¹⁹ Hvis man i dag besøger hospitalet, vil man lede forgæves efter ladegårdsbygningerne. De er for længst revet ned. På deres plads ligger i dag det nyrenoverede Fjordhus, som blev opført i begyndelsen af 1870'erne som kvindeplejestiftelse. Men den gamle hovedbygning med de tilførte fløje står stadig. Fløjene rummer i dag hospitalets håndværkerafdeling, men de højsiddende små vinduer minder stadig om deres oprindelige anvendelse, med celler for urolige sindssyge.

Københavnerne tog godt imod hospitalets nye placering langt væk fra hovedstaden. I løbet af første halvdel af det 19. århundrede blev det tydeligt, at behovet for en udvidelse af hospitalet var stærkt påkrævet. Overbelægningen i de gamle Bistrup Gård-bygninger var meget stor. Ved årets begyndelse i 1816 var der indlagt 144 patienter i lemmeafdelingen og 25 i sygehospitalet. Ved begyndelsen af 1817 var tallene henholdsvis 153 og 75, og ved begyndelsen af 1860 henholdsvis 265 og 202 patienter.²⁰

I 1860 startede atter en ny epoke for Sct. Hans Hospital. Et nyt efter tidens forhold meget moderne Kurhus blev indviet. Arkitekten var Michael Gottlieb Bindsbøll (1800-1856), som døde inden indvielsen. Københavns kommunes 2. magistrat overtog forvaltningen af hospitalet efter Fattigvæsenet i København. Herefter blev kun psykisk syge indlagt og de øvrige patientgrupper var efterhånden overflyttet til andre institutioner. Men det er en helt anden historie.



Fugleperspektiv af Sct. Hans Hospital og omegn. Koloreret stik af Alexander Nay, 1866 (Sct. Hans Hospitals Museum). Mellem træerne i midten af billedet skimtes hovedbygningen for Bistrup Gård; bygningerne som efter 1808 skulle huse psykisk syge patienter fra København. Til venstre i billedet ses avlsgården, som primært kom til at huse de syge fattiglemmer. Til højre i forgrunden ses Sct. Hans Hospitals nye og efter tiden meget moderne Kurhus, tegnet af Michael Gottlieb Bindsbøll (1800-1856) og indviet i 1860. I baggrunden knejser Roskilde Domkirke.

Noter

¹ Sct. Hans Hospital før 1800-talle, se Barbara Zalewski: Det hårde kors af vanvittighed. St. Hans Hospital i det 18. århundrede. *Historiske Meddelelser om København* .1984. s. 21-60.

² C. A. Gad: *Sanct Hans Hospital og Claudi Rossets Stiftelse. Et Mindeskrift*. København 1866, s. 5.

³ Gad 1866, s. 5.

⁴ N. D. Riegels: Pesthuset som der er, og hvorledes det kunde blive. I *Maanedsskriftet Kiøbenhavns Skilderie*. 1787-88,

s. 229-86. N. D. Riegels: Det sidste om Pesthuset. I *Maanedsskriftet Kiøbenhavns Skilderie*. 1788-89, s. 248-61.

⁵ Gad 1866, s. 5.

⁶ Gad 1866, s. 4-5.

⁷ Gad 1866, s. 5.

⁸ Beskrivelsen af de fire hospitalsprojekter bygger på Christine Stevenson: St. Hans Hospital. Plans for reaccommodating lunatics at St. Hans Hospital, 1794-1808. I *Architectura 8, Arkitekturhistorisk Årsskrift*. København 1986, s. 82-112.

⁹ Christine Stevenson: St. Hans Hospital. Plans for reaccommodating lunatics at St. Hans Hospital, 1794-1808. I *Architectura 8, Arkitekturhistorisk Årsskrift*. København 1986, s. 82-112. Kort over København, 1806, tegnet af A. C. Krebs og stukket af G. N. Angelo. Det Kongelige Biblioteks Kortsamling.

¹⁰ Lars Lindeberg: *De så det ske. Englandskrigene 1801-14*. København 1974.

¹¹ *Beretning om St. Hans Hospitals og Claudi Rossets Stiftelses Forflytning til Bidstrupgaard*. Af Malling, Pontoppidan og Jessen. Kjøbenhavn 1808. 46 sider. Skriftet er tilegnet "Disse Stiftelsers Velyndere og Velgjørere især tilegnet af hospitalets specille Direction". Bistrup er fejlagtig benævnt Bidstrup.

¹² Malling m.f. 1808, s. 3.

¹³ Malling m.f. 1808, s. 3-4.

¹⁴ Malling m.f. 1808, s. 4-5.

¹⁵ Gad 1866, s. 6.

¹⁶ Gad 1866, s. 9.

¹⁷ Gad 1866, s. 9. Malling m. f. 1808, s. 21.

¹⁸ Gad 1866, s. 7.

¹⁹ Gad 1866, s. 10.

²⁰ Gad 1866, s. 28-29.